

DOI 10.18524/2304-1587.2019.1(34).170526
УДК 342.72/73:77

І. М. Стойков

магістр права

Юридична компанія «Лекслайн», юрист та партнер,
вул. Мала Арнаутська, 4, Одеса, 65012, Україна

СТАН ДОТРИМАННЯ ОСНОВНИХ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

У статті досліджується стан дотримання основних прав і свобод громадян на окупованих територіях України на основі проведеного аналізу норм чинного законодавства України, які покликані забезпечити захист конституційних прав і свобод українських громадян під час конфлікту на Сході України та на окупованій території Автономної Республіки Крим. Стан дотримання основних прав і свобод громадян на окупованих територіях України характеризується також на підставі зібраних та отриманих статистичних даних від компетентних органів, що є розпорядниками інформації з приводу захисту прав і свобод громадян на окупованих територіях України.

Ключові слова: окупація, права і свободи, стан дотримання прав і свобод.

Постановка проблеми. Однією з найскладніших проблем для сучасної Української держави є забезпечення та захист основних прав і свобод громадян на тимчасово окупованих територіях, контроль над якими фактично встановили самопроголошені Донецька та Луганська республіки, а також Російська Федерація – в Автономній Республіці Крим. Ними самовільно запроваджено власну нормативно-правову базу, а також створено мережу незаконних місць позбавлення волі, де затриманих піддають катуванням та жорстокому поводженню. При цьому, зазначені квазіутворення відмовляють міжнародним інспекторам у безперешкодному доступі до місць позбавлення волі, забороняють діяльність правозахисних та волонтерських організацій. Загалом, у результаті цих подій приблизно 2,7 мільйонів українських громадян залишились фактично безправними, причому це стосується спектру найголовніших прав та свобод, таких як право на життя, на повагу честі та гідності, на вільне пересування, на житло, землю, власність та багато інших. Масовий характер порушень, військові дії та складні соціально-психологічні умови проживання людей на тимчасово окупованих територіях актуалізують питання пошуку дієвих механізмів реалізації та захисту їх прав, що за будь-яких умов залишається пріоритетним завданням демократичної, правової держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи специфічний характер проблематики теми, слід визнати, що питання забезпечення, реалізації та захисту основних прав громадян на непідконтрольних територіях, а також прав внутрішньо переміщених осіб залишаються недостатньо дослідженими в нашій державі. Окремі аспекти цієї теми розглядали Нестерович В. Ф., Іляшко О. О., Шаповалова О., Юровська Г. та інші. Проте дане

дослідження побудовано на аналізі отриманої від органів державної влади офіційної інформації щодо загального стану дотримання прав людини на окупованих територіях протягом 2018 року, а також статистичних даних щодо конкретних прав та свобод, що найчастіше порушуються.

Метою статті є проаналізувати фактичний стан забезпечення та захисту основних прав і свобод людини на непідконтрольних територіях України на підставі отриманої від Міністерства з питань тимчасово окупованих територій України та Уповноваженого Верховної Ради з прав людини публічної інформації.

Виклад основного матеріалу. Перемога у гібридній війні, яку розв'язала проти нас Російська Федерація, може бути досягнута не лише суто військовими засобами, а й за рахунок цілеспрямованої державної політики, спрямованої на консолідацію українського суспільства, зокрема, через нормативно-правове забезпечення рівних прав і свобод усіх громадян, незалежно від їхнього місця проживання, статусу або електоральних уподобань [5, с. 15].

Проведений аналіз норм чинного законодавства України, покликаних забезпечити захист конституційних прав і свобод українських громадян під час конфлікту на сході України, дозволяє стверджувати, що питання їх гарантування і реалізації на даний момент достатньо детально врегульовані для таких категорій громадян України, як військовослужбовці та працівники утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в Антитерористичній операції, Операції об'єднаних сил [6].

Але результатом військової агресії Російської Федерації проти України стало й те, що в нашій країні з'явилося кілька принципово нових соціальних груп людей, які також потребують державного захисту й підтримки. Це мирні (цивільні) громадяни, які не брали безпосередньої участі у збройному конфлікті, але страждають внаслідок бойових дій та відсутності можливості захистити свої права, у тому числі:

- 1) внутрішньо переміщені особи;
- 2) населення, що проживає у зоні конфлікту, серед них:
 - інваліди, які отримали інвалідність унаслідок поранень або інших ушкоджень здоров'я, одержаних у районах бойових дій;
 - особи, які отримали поранення або інші ушкодження здоров'я у районах бойових дій, але не отримали інвалідність;
 - члени сімей громадян, які загинули (зникли безвісти) або померли внаслідок поранення або інших ушкоджень здоров'я, одержаних у районах бойових дій;
 - особи, які зазнали виключно матеріальних збитків, що виникли у районах бойових дій.

Як уже відзначалося вище, задля досягнення вказаної в статті мети автором було подано офіційні запити до органів державної влади, які безпосередньо відповідають за стан дотримання та захисту прав людини в Україні, про отримання наступної інформації:

- 1) стосовно плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини;
- 2) про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина на окупованих територіях України за січень-листопад 2018 року;

3) про права і свободи людини і громадянина, що зазнають найчастішого порушення з боку Російської Федерації на окупованих територіях Донецької та Луганської областей;

4) про права і свободи людини і громадянина, що зазнають найчастішого порушення з боку Російської Федерації на окупованих територіях Автономної Республіки Крим.

Зі змісту відповіді, наданої Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, слідує, що на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та Донецької і Луганської областей порушуються такі права громадян України: право на свободу та особисту недоторканість, право на справедливий суд, право на ефективний засіб юридичного захисту. Також трапляються випадки порушення принципів заборони катувань, принципу «ніякого покарання без закону»; систематично ігноруються права ув'язнених на належні умови утримання.

Також у відповіді зазначено, що на тимчасово окупованій території півострова Крим незаконні затримання осіб супроводжуються порушенням права на свободу вираження поглядів, на свободу думки, совісті та релігії. Зокрема, за немотивованими або політично мотивованими звинуваченнями переслідуються близько 50 громадян України, які проживали або перебували на території Кримського півострова, частину яких незаконно переведено до Російської Федерації.

Уповноважений Верховної Ради з прав людини також зазначає, що статистика щодо кількості порушень прав людини за кожним зверненням окремо Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради з прав людини не ведеться, така інформація недоступна у фіксованому вигляді. Враховуючи, що держава перебуває в стані фактичної війни вже близько 5 років, досить важко надати позитивну оцінку стану дотримання прав і свобод людини і громадянина на окупованих територіях України.

Аналіз положень основних нормативно-правових актів у галузі прав людини на тимчасово-окупованих територіях, а також державної політики в цій сфері дає можливість стверджувати про недосконалість, безсистемність та прогалини як у правових, так і в адміністративних механізмах. Проте, враховуючи наявність зовнішнього фактору, раптовість ворога, непередбачуваність до такого роду конфліктів, низький рівень фінансово-економічного потенціалу, можна відзначити певну стійкість держави у захисті власної території та локалізації конфлікту в межах окремих районів двох областей. Щоправда, задля досягнення цих позицій необхідним є запровадження контрольно-перевірочних і обмежувальних заходів у зонах ведення бойових дій, що, безсумнівно, позначається на обсязі прав і свобод громадян. З метою забезпечення життєво важливих інтересів суспільства й держави в умовах збройної агресії Російської Федерації, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та інші органи державної влади вимушені приймати рішення, які тягнуть за собою певний відступ від зобов'язань України за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та за Конституцією України [2, 3]. Зокрема, Верховна Рада України прийняла Закон України «Про затвердження Указу Президента України “Про введення воєнного стану в Україні”», негативні наслідки якого визначено вищезазначеним Законом та Законом України «Про правовий режим воєнного стану». Одразу слід зауважити, що попри те, що згідно з положеннями вказаного закону

більшість із можливих обмежень фактично не були застосовані, до таких можна віднести: трудову повинність для працездатних осіб; використання потужностей та трудових ресурсів підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони; примусове відчуження майна, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучення майна державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави; запровадження комендантської години; встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду; заборону на проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів та інше [4, ст. 8].

Слід також враховувати, що на даний час в окремих районах Донецької і Луганської областей тимчасово припинена діяльність державних (у тому числі правоохоронних) органів України, діють незаконні збройні формування та присутні військові частини збройних сил Росії, Україна не контролює значну ділянку державного кордону з Росією. За таких умов Україна не може гарантувати додержання прав людини на відповідній території в повному обсязі. Проте громадянам України, що проживають на тимчасово окупованих територіях, мають бути запропоновані механізми забезпечення їх прав і свобод на підконтрольній Україні території.

Відсутність дослідження та чіткого закріплення механізмів правового забезпечення прав і свобод громадян на непідконтрольній Україні території негативно впливає на взаємовідносини особи та держави, визнання пріоритетності розвитку громадянського суспільства. Саме чітке законодавче визначення та належне практичне гарантування прав і свобод людини відіграє особливо важливу роль у функціонуванні будь-якої демократичної держави, особливо в умовах внутрішнього збройного конфлікту, та в подальшому впливає на стан їх забезпечення.

Як у випадку ведення традиційної війни, так і за гібридних або нерегулярних конфліктів, населення, що перебуває у зоні збройного конфлікту, потерпає від порушення їх основоположних прав людини і громадянина. У таких випадках існує не лише постійна загроза життю, здоров'ю та майну цих осіб. Порушується нормальний порядок життя таких людей, у них виникає низка додаткових проблем і непритаманних мирному часу обов'язків. Зокрема, збройний конфлікт суттєво позначається на безпеці жінок, дітей, літніх людей і людей з обмеженими фізичними можливостями.

Світовий досвід доводить, що гендерна дискримінація і насилля можуть використовуватися як засіб ведення війни, як це було, зокрема, під час конфлікту в Боснії та Герцеговині у 1990-х роках. Відомо також, що терористична організація «Ісламська Держава» викрадала жінок для сексуальної експлуатації або для вчинення терактів шляхом самогубства [7].

З іншого боку, чоловіки у зоні конфлікту піддаються примусовій мобілізації до лав бойовиків шляхом фізичного примусу або психологічного тиску. Збройні конфлікти руйнують сім'ї, діти часто стають сиротами, отримують психологічні травми, які впливають у подальшому на їх доросле життя, у людей виникає потреба змінити місце проживання, яке стало занадто небезпечним. За оцінками Моніторингової місії Організації Об'єднаних Націй з прав людини в Україні, з початку конфлікту на Донбасі було задокументовано 33 тис. 146 загиблих і поранених серед цивільного населення, бійців Збройних Сил України та інших збройних формувань [8].

За даними Міністерства соціальної політики України, на початок 2017 року взято на облік майже 1,8 млн внутрішньо переміщених осіб, які

внаслідок тимчасової окупації частини території України були вимушені переселитися з Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, а також з Донецької та Луганської областей. За оцінками Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (UNICEF), в Україні близько 200 тис. дітей виїхали в інші регіони України з території проведення Антитерористичної операції. Наразі більше ніж 3% населення України є внутрішньо переміщеними особами – громадянами України, які вимушено залишили свої домівки, майно, звичний спосіб життя і вкрай потребують державної й недержавної допомоги [9].

Проте, певні проблеми громадян, які переселилися із зони конфлікту в інші регіони України, залишаються наразі нерозв'язаними. Не вдалося відчутно знизити рівень соціальної напруженості як серед переселенців, так і загалом в українському суспільстві. Не відбулася належна інтеграція та соціальна адаптація переміщених осіб за новим місцем проживання. Залишаються проблемні питання, пов'язані з соціальною, медичною, психологічною та матеріальною підтримкою постраждалих родин, насамперед щодо компенсації завданої їм майнової (матеріальної) та моральної шкоди.

До основних причин такого стану справ із неналежним забезпеченням реалізації конституційних прав і свобод українських громадян, що проживали у зоні конфлікту, слід віднести:

- дефіцит фінансових ресурсів держави;
- відсутність чіткого механізму та критеріїв відбору для надання соціальної підтримки переселенцям залежно від їхнього матеріального становища та соціального статусу;
- брак повної й достовірної інформації щодо розмірів збитків (майнової шкоди), завданих переселенням громадянам під час воєнних дій, та відсутність механізму їх компенсації;
- недосконалість державної політики у сфері забезпечення переселених громадян робочими місцями, обмеженість інформації про можливості працевлаштування;
- наявність у багатьох переселених громадян психофізіологічних травм і відсутність програми надання їм відповідної медико-соціальної допомоги.

Загальний стан дотримання прав і свобод громадян, що проживають на окупованих територіях України, можна також охарактеризувати на підставі доповіді 2017 року Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини дає характеристику майже всього спектра суспільних відносин в державі:

- дотримання права на доступ до публічної інформації;
- дотримання права на захист персональних даних;
- свобода від дискримінації;
- право на судовий захист;
- реалізація функцій національного превентивного механізму;
- дотримання соціально-економічних прав людини в Україні;
- дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та мешканців тимчасово окупованих та неконтрольованих територій;
- забезпечення конституційних прав і свобод військовослужбовців, поліцейських, осіб, звільнених зі служби, ветеранів війни;

- дотримання рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- дотримання прав дитини;
- дотримання прав громадян України на території тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим;
- дотримання прав іноземців та осіб без громадянства на території України;
- захист прав громадян України за кордоном;
- статистична інформація про звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у 2016–2017 роках [1].

На жаль, однією із найбільш проблемних сфер залишається дотримання прав і свобод людини на окупованих територіях України, а кількість звернень до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини тільки зростає. Ще більшого напруження додає ситуація, коли навіть Уповноважений не має можливості допомогти громадянам України через відсутність доступу до осіб, що перебувають на окупованих територіях.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна дійти висновків, що стан забезпечення прав і свобод особи є найважливішим критерієм оцінки загального функціонування держави, який свідчить про її демократичний (або недемократичний) характер. В Україні ця проблема набула надзвичайно важливого значення після подій Революції гідності, а з часу окупації Російською Федерацією Криму і частини Донбасу вона трансформувалася у чинник, що суттєво впливає на стан національної безпеки держави. Конституція України гарантує захист прав і основних свобод громадян у державі та за її межами за будь-яких внутрішньополітичних, соціально-економічних та інших обставин. Захист цих конституційних норм під час врегулювання збройного конфлікту на сході України виступає однією з невід’ємних складових відновлення нашої територіальної цілісності.

Для ефективного вирішення проблеми дотримання прав і свобод людини на окупованих територіях України необхідно надати чітку, неупереджену оцінку дієвості механізму забезпечення дотримання прав і свобод громадян на окупованих територіях України та надати пропозиції щодо його вдосконалення, виходячи із сучасного стану дотримання прав і свобод людини і громадянина.

Список літератури:

1. Лутковська В. Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захист прав і свобод людини і громадянина в Україні URL: http://www.ombudsman.gov.ua/files/dopovidi/dopovid_2016_final.pdf (дата звернення: 28.04.2019).
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт, міжнародний документ від 16.12.1966 року № 995_043. Офіційний вісник України. 1973. № 2148. Ст. 1.
3. Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов’язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод»: Постанова Верховної Ради України від 21.05.2015 року № 462-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 29. Ст. 267.
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250.

5. Палій О. А. Революція Гідності 2013-2014 рр. та агресія Росії проти України: навч. метод. посіб. / Палій О. А., Головка В. А., Черевко О., Янішевський С.; за заг. ред. П. Полянського. К.: Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, 2015. 36 с.
6. Про створення необхідних умов для мирного врегулювання ситуації в окремих районах Донецької та Луганської областей: Закон України від 06.10.2017 року № 2167-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 40-41. Ст. 384.
7. Макаров І. М. Поняття і зміст режиму окупації у міжнародному праві. Електронна бібліотека юридичної літератури. 2010. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/20688/%cc> (дата звернення: 28.04.2019).
8. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 15 лютого 2017 року. Управління Верховного комісара ООН з прав людини. 2017. URL: http://www.ohchr.org/documents/countries/ua/uareport17th_ukr.pdf (дата звернення: 28.04.2019).
9. Внутрішньо переміщені особи. Міністерство соціальної політики України. 2016. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (дата звернення: 28.04.2019).

Стаття надійшла до редакції: 30.04.2019 р.

И. Н. Стойков

Юридическая компания «Лекслайн»

ул. Малая Арнаутская, 4, Одесса, 65012, Украина

СОСТОЯНИЕ СОБЛЮДЕНИЯ ОСНОВНЫХ ПРАВ И СВОБОД ГРАЖДАН НА ОККУПИРОВАННОЙ ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ

Резюме

В статье исследуется состояние соблюдения основных прав и свобод граждан на оккупированных территориях Украины на основе проведенного анализа норм действующего законодательства Украины, которые призваны обеспечить защиту конституционных прав и свобод украинских граждан во время конфликта на Востоке Украины и на оккупированной территории Автономной Республики Крым. Состояние соблюдения основных прав и свобод граждан на оккупированных территориях Украины характеризуется также на основании собранных и полученных статистических данных от компетентных органов, которые являются распорядителями информации в сфере защиты прав и свобод граждан на оккупированных территориях Украины.

Состояние обеспечения прав и свобод граждан является важнейшим критерием оценки общего функционирования государства, свидетельствует о его демократическом (или недемократическом) характере. В Украине эта проблема приобретает чрезвычайно важное значение. Характеристика состояния обеспечения прав и свобод личности позволяет судить не только о действенности социальных институтов, но и об общем положении государства – политическом, военном и экономическом. Подтверждением этого является сложность в эффективном обеспечении прав и свобод граждан, что привело к фактической невозможности развертывания полноценных, скоординированных действий органов и учреждений, деятельность которых направлена на защиту прав и свобод граждан, что сопровождается кризисами во всех сферах общественной деятельности государства.

Ключевые слова: оккупация, права и свободы, состояние соблюдения прав и свобод.

I. N. Stoikov

Law Firm «Lexline»

Malaya Arnautskaya str., 4, Odesa, 65012, Ukraine

CONDITION OF OBSERVANCE OF BASIC RIGHTS AND FREEDOMS OF CITIZENS IN THE OCCUPIED TERRITORY OF UKRAINE

Summary

The article is considered the condition of observance of basic rights and freedoms of citizens in the occupied territory of Ukraine, that based on an analysis of the norms of the current legislation of Ukraine, which are designed to protect the constitutional rights and freedoms of Ukrainian citizens during the conflict in the east of Ukraine and in the occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea. The state of observance of the fundamental

rights and freedoms of citizens in the occupied territories of Ukraine is also characterized on the basis of the collected and received statistical data from the competent authorities, which are managers of information in the field of the protection of the rights and freedoms of citizens in the occupied territories of Ukraine.

The state of ensuring the rights and freedoms of citizens is the most important criterion for assessing the overall functioning of the state, indicating its democratic (or undemocratic) character. In Ukraine, this problem becomes extremely important. The characteristic of the state of ensuring the rights and freedoms of the individual makes it possible to consider not only the effectiveness of social institutions, but also the general position of the state – political, military and economic. Proof of this is the difficulty in effectively ensuring the rights and freedoms of citizens, which has resulted in the actual impossibility of deploying full-fledged, coordinated actions of organs and institutions whose activities are aimed at protecting the rights and freedoms of citizens, which is accompanied by crises in all spheres of public activity of the state.

Key words: occupation, rights and freedoms, condition of observance of rights and freedoms.